

SUOMEN KULTTUURIN ASEMA UNKARISSA

Endre Gombár, Budapest

Pienen Euroopan kansan kulttuurin vastaanotto, tuntemus ja asema toisen, hieman suuremman, mutta kuitenkin pieniin lukeutuvan Euroopan kansakunnan keskuudessa. Esitelmäni aihe voitaisiin viileän asiallisesti luonnehtia myös näillä sanoilla. Mutta jos unkarilaisen on puhuttava Suomen kulttuurin asemasta, kuiviin tosiasioihin liittyy tahtomattakin voimakas tunnelataus. Sillä kaikki Unkarin sivistyneistöön kuuluvat, tiedemiehet, taiteilijat ym. kulttuurin parissa työskentelevät ja kaikki muutkin unkarilaiset, jotka jollakin tavalla ovat tutustuneet Suomeen, ovat aina tunteet suurta myötätuntoa Suomea kohtaan. Kielisukulaisuus ei yksinään olisi riittänyt tämän vilpittömän kiinnostuksen ja myötätunnon herättäjäksi. Tarvittiin vielä se, että maiden itsenäisiksi kansakunniksi kehittymisen aikoihin kummallakin taholla jotkut huomasivat kansojen historiallisessa tilanteessa ja kulttuurissa olevan samankaltaisia piirteitä. Kansallistunnon herättäminen oli välttämätöntä pienten kansojen kehittämiseksi. Tästä työstä lankesi huomattava osuus niille tiedemiehille, kirjailijoille ja taiteilijoille, jotka löysivät, keräsivät ja tekivät tunnetuiksi kansoistamme ja niiden menneisyydestä kertovat dokumentit ja kulttuuritaiteet. Ei siis ole sattuma, että tuhansia vuosia sitten historian myrskyjen toisistaan erottamat kansat löysivät toisensa kulttuurinsa synnyttäjää, omaa kieltään tutkiessaan. János Sajnovicsin unkarin ja lapin sukulaisuutta selvittely, 1700-luvulla julkaistu tutkimus oli alkuna meidän aikaamme saakka jatkuneille tapahtumille, joiden ansiosta Unkarin ja Suomen kulttuuri - tiede ja taide - on vähitellen tullut toisenkin kansan kulttuuriomaisuudeksi.

Suomen kulttuurin vastaanottoon Unkarissa on ratkaisevasti vaikuttanut se, että sen parhaat unkarilaiset puolestapuhujat huomasivat heti alussa, 1800-luvun alkupuolella, ettei pohjoisen sukukansan henkisten saavutusten tunnetuksi tekemistä saa rajoittaa vain kielitieteilijöiden piiriin ja kielitieteen tutkimustulosten julkaisemiseen. Antal Reguly, jonka Suomenmatka vuonna 1839 teki suhteistamme konkreettiset, loi jälkipolville seuraamisen arvoisen esikuvan. Hänen Suomesta lähettämänsä kirjeet antoivat yleiskuvan tuhansien järvien maasta, sen kansasta ja kulttuurista, ja

asiantuntijat tietävät myös juuri hänen kääntäneen ensimmäisenä otteita Kalevalasta unkarin kielelle.

Suomen kirjallisuus on aina ollut tärkein Suomen kulttuurin edustaja Unkarissa - siitäkin huolimatta, että suomenkielinen kaunokirjallisuus syntyi myöhään. Ehkä juuri tästä syystä Kalevala on saanut maassamme erityisen keskeisen aseman, jonka se on säilyttänyt yhä edelleenkin. Merkinä siitä on sekin, että vuonna 1859 Unkarin Tiedeakatemia valitsi kunniajäsenekseen Elias Lönnrotin, joka oli myös Pál Hunfalvyn, viime vuosisadan suuren unkarilaisen fennougristin, henkilökohtainen ystävä. Kalevala on käännetty unkariksi useammin kuin millekään muulle kielelle. Tähän mennessä siitä on ilmestynyt neljä täydellistä unkarinnosta: Ferdinánd Barnan 1873, Béla Vikárin 1909, Kálmán Nagyin 1972 ja István Ráczin 1976. Näiden täydellisten käännösten lisäksi on hiljattain valmistunut myös kaksi osittaista, Géza Képesin ja Domokos Vargan, joten on aivan mahdollista, että käännöskirjallisuutemme rikastuu vielä jommankumman tai kummankin uudella Kalevalan unkarinnoksella. Tässä on syytä mainita, että Kalevalan aate- ja muotomaaailma ovat todistettavasti vaikuttaneet myös Unkarin taiderunouteen. Maaïlmansotien välisenä aikana kirjoittaneeseen Attila Józsefiin teki suuren vaikutuksen ennen kaikkea Kalevalan dramaattinen sisältö, László Nagyin taas, modernin unkarilaisen runouden klassikkoon, teoksen kansanomaisuus ja mytologiset ainekset.

Aleksis Kiven tuotantoa edusti Unkarissa viime vuosisadalla vain hänen näytelmänsä "Leea" (vuodelta 1876), mikä ei ole ihme, kohtelihaan kohtalo häntä kauan huonosti kotimaassaankin. Vuosisadan lopulla Albert Popini, maaseudulla asunut innokas proosan kääntäjä, unkarin ja latinan lehtori, tutustutti unkarilaisen lukijakunnan Juhani Ahon kertomuksiin. Kirjallinen vuorovaikutus ja Suomen kirjallisuuden tuntemus lisääntyivät nopeasti vuosisadan vaihteen ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana. Tuolloin ei enää ollut tarvetta kääntää muiden Euroopan kielten kautta. Oli jo ilmestynyt budapestiläisen professorin József Szinnyein laatima ensimmäinen suomalais-unkarilainen sanakirja, ja matkustelu yleistyi rinnan henkilökohtaisten ja ammatillisten suhteiden lisääntymisen kanssa. Béla Vikárin, klassikon aseman saaneen Kalevalan-kääntäjän ohella esittäytyivät sellaiset uudet kääntäjät kuin Somkuti, Aladár Bán ja Irén Sebestyén. Suurimman menestyksen saavutti Johannes Linnankosken romaani "Laulu tulipunaisesta kukasta". Osasyynä oli ehkä sekin, että teos herätti nostalgiaa

romanttis-patriarkaalista talonpoikaiselämää kohtaan. Romaani ilmestyi vuonna 1914 ja oli sen vuoden kirjallinen sensaatio. Ensimmäinen maailmansota hidastutti muutamalla vuodella Suomen kirjallisuuden leviämistä Unkariin. Sodan aikana ja sitä seuranneina vuosina Suomen kulttuurista ja siten myös sen kirjallisuudesta otettiin enimmäkseen vain sen romanttisia aineksia. On kuvaavaa, että tuona aikana ilmestyi Nobelin palkinnon saaneen Sillanpään sinänsä loistava ja arvoltaan kestävä klassinen romaani "Nuorena nukkunut", mutta että hänen kansalaissotaa kuvaavaan teokseensa "Hurskas kurjuus" ei kiinnitetty mitään huomiota. Kaksi- ja kolmekymmentäluvulla ilmestyneet suomalaiset yhteiskuntakriittiset proosateokset jäivät tuntemattomiksi unkarilaisen lukijakunnan keskuudessa. Vuonna 1926 ilmestyi ensimmäinen - tosin varsin suppea - unkarilaisen kirjoittama Suomen kirjallisuuden historia. Tekijä oli Aladár Bán, joka oikealla tavalla osasi korostaa suomalaisen kirjallisuuden perusluonnetta, sen kansanomaisia ja demokraattisia piirteitä.

Aladár Bánin ja Béla Vikárin jälkeen Suomen kirjallisuus sai jo 30-luvulla niin mainion runoilijatulkinnon kuin Géza Képes, joka on antanut tilaa sekä vanhemman että modernin suomalaisen runouden esittelylle paitsi useissa Suomen runouden antologioissaan myös monissa muissa julkaisemissaan kokoelmissa. Niinpä jo maailmansotien välisenä aikana saatettiin Unkarissa tutustua sellaisiin nimiin kuin Aaro Hellaakoski, Uuno Kailas, Otto Manninen, V. A. Koskenniemi ja P. Mustapää, vain muutamia mainitakseni. Suomalainen näytelmäkirjallisuus tuli ennen vuotta 1945 tutuksi ennen kaikkea Aleksis Kiven ja Minna Canthin tuotannon kautta, mutta on myönnettävä, etteivät suomalaiset näytelmät saavuttaneet kiistatonta menestystä Unkarin näyttämöillä.

Vuonna 1959 solmittu Unkarin ja Suomen kulttuurisopimus antoi 60-luvulla mahdollisuudet nykysuomalaisen kirjallisuuden yhä monipuolisempaan ja runsaampaan kääntämiseen, niin proosan kuin runoudenkin. Se paransi kansakäymisen edellytyksiä kaikilla kulttuurin aloilla. Luotiin vankka perusta kääntämisen tehostamiselle. 1970-luku oli tässä mielessä vieläkin tuloksekkaampi. Mika Waltarin, Väinö Linnan ja Veijo Meren teosten lisäksi saatiin tutustua myös nuorempaan sukupolveen, esimerkiksi Peltosen ja Katzin proosaan. Ilmestyi myös uusia suomalaisen runouden antologioita ja valikoimia. Myös vanhoja puutteita on pyritty korjaamaan: on julkaistu niteen verran Pentti Haanpään tuotantoa.

Erikseen on syytä mainita, että Péter Domokos julkaisi vuonna 1972 tärkeän yleisteoksen nimellä "A finn irodalom fogadtatása Magyarországon" (Suomen kirjallisuuden vastaanotto Unkarissa). Se antaa hyvän kuvan suhteistamme kehityksestä. Se sisältää myös perustavanlaatuisen bibliografian.

Kiinnostuksen kasvusta kertovat myös matkakirjat. Jo vuosia sitten ilmestyi Zsigmond Bernáthin kirjoittama "Egy nyár Finnországbán" (Kesä Suomessa) ja aivan viime päivinä Domokos Vargan "Finn testvéreink" (Suomalaiset veljemme ja sisaremmme). Molemmissa on annettu runsaasti tilaa Suomen kulttuurin ja kulttuurielämän esittelylle. Ei saa unohtaa myöskään Enikő Szűjőn ja Éva Papin Suomea ja Helsinkiä esitteleviä kirjoja, joissa on paljon tietoa paitsi turisteille, myös tieteen ja taiteen harrastajille.

Vuonna 1981 Suomen kirjallisuuden elämässä Unkarissa alkoi uusi jakso sekä määrän että laadun puolesta. Silloin näet ryhdyttiin julkaisemaan sarjaa "Finn irodalom könyvtára" (Suomen kirjallisuuden kirjasto). Sen tarkoituksena on toisaalta korjata pahimmat puutteet - tästä syystä julkaitujen joukossa on Pekkasen "Lapsuuteni" - toisaalta taas antaa edustava läpileikkaus suomalaisesta novellitaiteesta, näytelmistä ja pienoisormaaneista antologioiden muodossa. Lisäksi unkarilaisille pyritään esittelemään nuoren ja aivan nuorimmankin polven proosakirjailijoita ja runoilijoita. Lähiaikojen suunnitelmiin kuuluvat sellaiset nimet kuin Hannu Salama ja Alpo Ruuth. Kauan odotettu Väinö Linnan "Tuntematon sotilas" on nyt vihdoinkin ilmestynyt unkariksi, kääntäjänä Budapestin yliopiston professori Gábor Bereczki.

Unkarin yliopistojen fennougristiikan laitokset ovat perinteisesti osallistuneet suomalaisen kirjallisuuden kääntämiseen. Budapestin laitoksessa annetaan myös järjestelmällistä kääntäjäkoulutusta. Haluaisin lopuksi mainita erään tilastotiedon suomalaisen kirjallisuuden kääntämisestä vieraille kielille: unkarilaiset ovat yhdessä ranskalaisten kanssa viidennellä sijalla. Heidän edellään ovat vain ruotsalaiset, virolaiset, saksalaiset ja venäläiset. Tulos ei ole lainkaan keho, vaikka emme olekaan vielä täysin tyytyväisiä. Lähivuosina tulee varmasti tapahtumaan merkittävää kehitystä. Mutta jo nyt voimme olla tyytyväisiä siihen, että tähän mennessä unkarinnetut teokset antavat Suomen kirjallisuudesta varsin moni- ja tasapuolisen kuvan, ovathan kirjailijoiden joukossa Kivi ja Aho, Waltari ja Linna, Haanpää ja Pekkanen, Sinervo ja Hellaakoski, Meri ja Peltonen,

Katz ja Yliruusi, Mukka, Salama, Saarikoski ja Tabermann. Luetteloa voisi tietysti vielä jatkaa, jos olisi tarpeen todistaa, ettemme ole olleet valinnoissamme yksipuolisia tai ettemme ole rajoittuneet valitsemaan pelkästään omien mieltymyksiemme mukaan.

Teatteritaide ja usein myös elokuva kuuluvat erottamattomina osina kirjallisuuteen, kietoutuvathan niiden juuret toisiinsa. Suomen teatteri- tai elokuvataiteen vastaanotto Unkarissa ei ole ollut yhtä varauksetonta ja näkyvää kuin kirjojen. Ollakseni rehellinen, syy on löydettävissä osittain suomalaisesta teatterista ja filmistä itsestään. Unkarissa on tähän mennessä painettu yhteensä vain kuusi suomalaista näytelmää eikä teattereissa esitettyjäkään ole monta. Ensimmäinen esitettiin vuonna 1937, jolloin Kansallisteatterimme studionäyttämö otti ohjelmistoonsa Lariin Kyöstin näytelmän "Adastran". 1940-luvulla olivat vuorossa Artturi Järviluoman "Pohjalaisia" ja Hella Wuolijoen "Niskavuoren naiset". Toisen maailmansodan jälkeen on näyttämöllä nähty kolme suomalaista näytelmää. 1960-luvulla Thália-teatteri otti ohjelmistoonsa Martti Larnin "Neljän nenikaman", jonka näyttämösovitusta oli Gábor Godan käsialaa. Siinä vain oli se vika, ettei sitä ollut alun perin kirjoitettu näytelmäksi ja ettei se kuvannut Suomen elämää. Mutta Thália-teatteriin liittyy myös toinen huomattava produktio, Kalevalan näyttämösovitusta 1970-luvulla. Tapahtuman merkityksen tajuaa, kun tietää, ettei edes nerokas Eino Leino onnistunut vuosisadan alussa Kalevalan sovitustyössä. Näytelmän saama yksimielinen arvostelu- ja yleisömenestys todisti, että saavutus oli poikkeuksellisen täydellinen. Esityksen suosio sai aikaan todellisen Kalevalan renessanssin sekä Unkarissa että Suomessa. 1970-luvulla ylti suureen menestykseen Miskolcin Kansallisteatterissa ja Unkarin televisiossa Tauno Yliruusin Suomessa melko tuntematon "Tapaus vapaus" (Unkarissa se esitettiin nimellä "Börtönkarrier", "Vankilaura"). Suomalaisen teatteritaiteen ja näytelmäkirjallisuuden leviämistä ulkomaille jarruttaa eräs paha este: suuren yleisön on vaikea ymmärtää sitä. Myös Unkarissa. Suomen teatteritaide liittyy niin kiinteästi maan historiaan ja erikoislaatuisiin oloihin, ettei yleisö ymmärrä sitä ilman erityisiä taustatietoja. Siksi tulevaisuudessakin suopeaa vastaanottoa voivat odottaa vain sellaiset näytelmät, joissa yleishimillinen problematiikka on hallitsevana.

Ainakin näennäisesti tunnemme paremmin uusinta suomalaista elokuvataidetta. Vuosina 1973 ja 1980 Budapestissä järjestettyjen Suomen elokuva-

viikkojen ansiosta olemme nähneet useampia suomalaisia elokuvia kuin näytelmiä. Kirjallisuuden merkkiteoksen käyttö pohjamateriaalina on tuottanut sellaiset loistavat elokuvat kuin Edvin Laineen "Akseli ja Elina" ja "Täällä Pohjantähden alla" sekä Risto Jarvan "Jäniksen vuosi". Niiden, eräiden Jörn Donnerin filmien, muutaman filmikomedian ja viimeksi yhteistyö-elokuva "Tullivapaan avioliiton" menestys ja taso ovat panneet miettimään, eikö sittenkin olisi parempi muuttaa elokuvaviikkojen puolittain protokollamaista luonnetta. Kumpikin osapuoli ruvennee ennen pitkää kaipaamaan vapaampia muotoja.

On syytä mainita vielä neljä Suomen kulttuurin osa-aluetta: musiikki, kuvataide, taideteollisuus ja rakennustaide.

Jo 1900-luvun alusta lähtien unkarilaisella yleisöllä on ollut mahdollisuus tutustua omin korvin Suomen musiikkiin ja esittävään säveltaiteeseen. Suomen kehittyneellä kuorokulttuurilla on tässä ollut erittäin tärkeä osa. Kuorovierailut ovat jatkuvasti lisääntyneet ja lisääntyvät edelleen. Niinpä niistä on tullut tärkeä osa maittemme välistä kulttuuri- ja ystävyysoimintaa. Todella tasokkaan suomalaisen musiikin esittäytymisen alkuna on pidettävä Suomen Laulun vierailua Unkariin vuonna 1906. Johtajana oli kuuluisa Heikki Klemetti. Suomen Laulu oli myös ensimmäinen Unkarissa vieraillut suomalaiskuoro. Konserttikiertueen järjestelyihin osallistui jo tuolloin Unkarissa oleskellut ja myöhemmin kuuluisaksi tullut suomalainen kuvanveistäjä Yrjö Liipola. Merkittävä oli myös tunnetun säveltäjän Toivo Kuulanpuolison Alma Kuulan vuonna 1924 pitämä lauluilta, jossa hän esitti suomalaisten säveltäjien teoksia. Maailmansotien välisenä aikana Unkarissa esiintyi useita nimekkäitä suomalaisia kapellimestareita, mm. Robert Kajanus, joka tulkitsi meilläkin varsin nopeasti suosituksi tulleen Sibeliuksen teoksia erittäin voimakkaasti. Tuona aikana järjestettyjen ns. kulttuurikongressien ohjelmaan liittyi myös paljon erilaisia konsertteja. Vuonna 1943 oli Unkarissa toistaiseksi ainoa suomalaisen oopperan, Leevi Madetojan "Pohjalaisten" esitys. Ilahduttavasti laajennut stipendiaattivaihto on tuonut Unkariin viime vuosina runsaasti suomalaisia muusikkoja opiskelemaan ja vaihtamaan kokemuksia. Musiikkikorkeakoulussa opiskeli jo 1950-luvulla Anneli Aarika, joka työskenteli sitten useita vuosia arvostettuna laulajana Budapestin oopperassa. Sibelius-Akatemian ja Budapestin Ferenc Lisztin Musiikkikorkeakoulun välinen sopimus on vilkastuttanut vaihtoa entisestään 70-luvulta lähtien. Paitsi varsinais-

ten alan edustajien kanssakäymisen vilkastumista se on edistänyt Suomen musiikin tuntemusta täällä Unkarissa. Aulis Sallinen, Joonas Kokkonen ja Jorma Panula ovat ne nykysuomalaiset säveltäjät, joiden teoksia esittää eniten konserteissa ja radiossa. Unkarin Radio taas ansaitsee maininnan siksi, että se myönsi vuonna 1979 Pro Musica -palkinnon suomalaiselle Kim Borgille. Suomen musiikkia esittelevää hakuteosta tai monografiaa ei ole vielä ilmestynyt, mutta vuonna 1961 julkaistiin pieni nide Jean Sibeliukselta, suurimmasta suomalaisesta säveltaiteilijasta. Tekijänä oli Pál A. Balogh. Tutkielmassaan hän kertoo lyhyesti säveltäjän elämästä ja esittelee, arvostelee ja analysoi hänen tärkeimmät sävelteoksensa.

Samana vuonna, 1906, Unkarissa kiintyi huomio ensimmäistä kertaa myös Suomen kuvataiteeseen, Budapestin kansainvälisessä taidenäyttelyssä. Kuvanveistäjä Yrjö Liipola asui tuolloin unkarilaisen vaimonsa kanssa maassamme, ja vain pienin keskeytyksin hän viipyikin täällä aina vuoteen 1934.

Pari taidealan ihmistä, kirjailija ja kerääjä, aloittivat vuosisadan alussa vilkkaan kirjeenvaihdon Akseli Gallén-Kallelan kanssa ja kutsuivat hänet vuonna 1907 Unkariin. 1908 Budapestin Kaunotaiteen museossa avattiin Akseli Gallén-Kallelan näyttely, jossa oli mukana 473 työtä. Taiteilijan Unkarissa-oleskelun tuloksista voidaan mainita muun muassa sellaiset teokset kuin Gellért-vuoren panoraama Tonavan rantakahvilasta katsottuna tai hänen puolisonsa muotokuva, joka on maalattu Margit-saarella. Kaunotaiteen museo omistaa vielä nykyäänkin 17 taiteilijan teosta. Vuonna 1911 julkaistiin unkarin kielellä Öhqvistin mielenkiintoinen ja perusteellinen tutkimus "Suomen taiteen historia", jonka avulla maassamme saatiin tutustua myös muiden nimekkäiden suomalaisten kuvataiteilijoiden tuotantoon. Seuraava merkittävä Suomen kuvataiteen näyttely saatiin vasta monen vuosikymmenen kuluttua. Ehkä juuri tästä syystä vuonna 1961 Ernst-museossa järjestetty Suomen grafiikan näyttely pyrkiikin sitten antamaan mahdollisimman kattavan läpileikkauksen tästä kuvataiteen alasta. Sen ansiosta saimme mm. tutustua sellaisiin kansainvälistä kuuluisuutta nauttiviin taiteilijoihin kuin Pentti Kaskipuro ja Aune Mikkonen. Vuodesta 1961 lähtien on kuvataide- ja taideteollisuusnäyttelyitä järjestetty yhä useammin. Suomalainen muotoilu, Finnish design, saavutti 70-luvulla Unkarissa samoin kuin kaikkialla muualakin maailmassa suurta menestystä ennen kaikkea materiaalinmukaisen muo-

toilunsa sekä pelkistettyjen, puhtaiden ja käytännöllisten muotojensa ansiosta. Näkyvä merkki suuresta kiinnostuksesta Suomen taideteollisuutta kohtaan on myös Judit Kósin vuonna 1971 julkaisema teos "A finn iparművészet" (Suomen taideteollisuus). Budapestissä vuonna 1973 pidetyllä Suomen kulttuuriviikolla saimme maistipalan Suomen arkkitehtuurista, kansantaiteesta ja taideteollisuudesta, ryijyistä ja koruista. Unkarilaiset saattoivat tuolloin ihastella muun muassa Tapio Wirkkalan, Börje Rajalin, Olli Tammisen ja Mirjam Salmisen töitä.

Suomen rakennustaide on suuren maantieteellisen etäisyyden sekä erilaisten olosuhteiden ja edellytysten vuoksi vaikuttanut vain välillisesti alan kehitykseen Unkarissa. Silti Suomen rakennustaiteen kehitystä on jatkuvasti voitu seurata maassamme lähes seitsemänkymmenen vuoden ajan. Monissa Károly Kósin suunnittelemissa rakennuksissa on tunnetusti selviä vaikutteita suomalaisesta kansallisromantiikasta. Myöhemmin unkarilaiset arkkitehdit tutustuivat Eliel Saarisen ja Alvar Aallon töihin, mutta heillä ei ole ollut konkreettista vaikutusta Unkarin rakennustaiteeseen. Viime aikoina Unkarin ja Suomen Arkkitehtiliittojen välinen yhteistyö on saanut uusia ulottuvuuksia. Nykyisin unkarilaiset arkkitehdit pyrkivät yhä enemmän hyödyntämään suomalaisten virkaveljiensä kokemusta ennen kaikkea toiminnallisten, esteettisten ja käytännöllisten rakennusten suunnittelussa.

Tämän pitkän luettelon jälkeen voimme esittää kysymyksen: "Mitä Suomen kulttuuri on meille tähän mennessä opettanut ja antanut?" Vastata voi lyhyesti ja yksiselitteisesti: ihmisen ja luonnon kunnioittamista. Nykyisin tämä onkin erittäin merkittävää, ei vain abstraktina filosofiana vaan hyvinkin jokapäiväisessä elämässä. Edellä esittämästäni varmaan jo näetekin, ettei Suomen kulttuuri ole Unkarissa vain mielellään nähty vieras, vaan että siitä on monella alalla tullut olennainen osa tietoisuuttamme. Toista maata ja kansaa voi lähestyä hyvin monella tavalla, mutta se voidaan oppia tuntemaan todella vain tutustumalla sen kulttuuriin. Kuljemme siis oikeata tietä.

Suomentanut Marketta Huitu